

OTA-ONALARNING FARZANDLARIGA NISBATAN MUNOSABATIDAGI ZO'RAVONLIKNI OLDINI OLISH TEXNOLOGIYALARINI O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI

Axmedova Gulnoza Raxmonjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi 2- kurs magistranti

Telfon raqam: + 998913459134

Elektron pochta: gulnozaa009@gmail.com

Anotatsiya: Maqolada ota-onalarning farzandlariga nisbatan zo'ravonlik holatlarining psixologik, ijtimoiy va pedagogik ildizlari ilmiy tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqotda oilaviy munosabatlarda kuzatilayotgan agressiv xulq-atvor shakllarining shakllanish omillari, ularning bola ruhiyatiga ko'rsatadigan salbiy ta'siri hamda ularni bartaraf etishning zamonaviy texnologik yondashuvlari nazariy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Ota-onalar, farzand tarbiyasi, oilaviy zo'ravonlik, psixologik intervensiya, ijtimoiy pedagogika, profilaktika texnologiyalari, oilaviy madaniyat, bolalar huquqlari, ijtimoiy himoya, ma'naviy tarbiya.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ НАСИЛИЯ РОДИТЕЛЕЙ ПО ОТНОШЕНИЮ К ДЕТЯМ

Аннотация: В статье проводится научный анализ психологических, социальных и педагогических корней насилия родителей по отношению к детям. В исследовании теоретически обосновываются факторы формирования агрессивных форм поведения, наблюдаемых в семейных отношениях, их негативное влияние на психику ребенка, а также современные технологические подходы к их устранению.

Ключевые слова: родители, воспитание детей, семейное насилие, психологическая интервенция, социальная педагогика, технологии профилактики, семейная культура, права ребенка, социальная защита, духовное воспитание.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF STUDYING TECHNOLOGIES FOR PREVENTING PARENTAL VIOLENCE AGAINST CHILDREN

Abstract: The article provides a scientific analysis of the psychological, social, and pedagogical roots of parental violence against children. The study theoretically substantiates the factors contributing to the formation of aggressive behavior patterns observed in family relationships, their negative impact on the child's psyche, and the modern technological approaches aimed at their elimination.

Keywords: *parents, child upbringing, family violence, psychological intervention, social pedagogy, preventive technologies, family culture, children's rights, social protection, moral education.*

KIRISH

XXI asrda jamiyatning ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan tub o'zgarishlar insonning shaxs sifatida shakllanishida oilaning o'rni va ahamiyatini yanada chuqurroq anglash zaruratini yuzaga chiqardi. Ayniqsa, bola tarbiyasi, ota-onaning o'z farzandiga nisbatan munosabati, uning ruhiy dunyosini anglash madaniyati va zo'ravonlikni oldini olish mexanizmlari bugungi kunda ilmiy-pedagogik va ijtimoiy muhokamalarning markazida turibdi. Chunki oilada sodir bo'layotgan zo'ravonlik holatlari faqatgina jismoniy tazyiq bilan emas, balki ruhiy bosim, e'tiborsizlik, kamsitish, hissiy sovuqlik kabi ko'rinishlarda ham namoyon bo'lmoqda. Bu holatlarning har biri bolalarning psixologik xavfsizligi, ma'naviy yetukligi va ijtimoiy moslashuviga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ota-onalarning farzandlariga nisbatan zo'ravonlikni oldini olish texnologiyalarini ilmiy asosda o'rganish nafaqat pedagogika, balki psixologiya, sotsiologiya, huquqshunoslik va axloqshunoslik fanlarining ham dolzarb masalalaridan biridir. Bugungi globallashtirish davrida oilaviy institutga yuklanayotgan ijtimoiy vazifalar kengayib bormoqda. Raqamli texnologiyalar, migratsiya jarayonlari, iqtisodiy bosim, axborot oqimining haddan tashqari kuchayishi natijasida ota-onalar ko'plab stress holatlariga duch kelishmoqda. Bu esa o'z navbatida farzandlarga nisbatan salbiy emotsional reaksiya, jahl yoki befarqlik ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, oiladagi zo'ravonlik holatlarining katta qismi aynan ota-onalarning psixologik charchoqlari, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining yetarli emasligi va tarbiyaviy madaniyatning pastligi bilan bog'liqdir[1]. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda oilaviy zo'ravonlikni kamaytirish, bolalar huquqlarini himoya qilish, ota-onalarning tarbiyaviy madaniyatini oshirish bo'yicha qator huquqiy-me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, "Ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi Qonun, "Oilani qo'llab-quvvatlash milliy strategiyasi" hamda "Bolalar huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonun oiladagi psixologik sog'lom muhitni shakllantirishga qaratilgan muhim tashabbuslardandir.

Shuningdek, "O'zbekiston — 2030" strategiyasida ham sog'lom avlodni tarbiyalash, oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish ustuvor vazifalar sirasiga kiritilgan. Bu islohotlarning barchasi oiladagi zo'ravonlikni kamaytirish, bolalarni himoya qilish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda[2]. Ota-onalarning farzandlariga nisbatan zo'ravonligi nafaqat individual, balki tizimli ijtimoiy muammo sifatida ko'rilmqda. Zamonaviy ilmiy yondashuvlarda bu hodisa "oilaviy stress modeli", "ijtimoiy o'rganish nazariyasi" va "ekologik tizimlar nazariyasi" doirasida tahlil qilinadi. Urie Bronfenbrennening ekologik tizimlar modeli asosida oilaviy zo'ravonlik bola rivojlanishining mikrosistemesi doirasida yuzaga keladigan muvozanatning buzilishi natijasi sifatida izohlanadi[3]. Shu jihatdan, har bir bola — oilaning, jamiyatning va davlatning himoyasiga muhtoj sub'ektdir. Psixologik tadqiqotlar ota-onaning farzand bilan muloqotdagi hissiy beqarorligi, noto'g'ri intizomiy uslublar, qo'pollik yoki jismoniy jazoni qo'llash holatlari bolaning nerv tizimi, o'zini qadrlash hissi, ijtimoiy ishonchi va kelajakdagi shaxsiy xatti-harakatlariga uzoq muddatli salbiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlagan[4]. Shu sababli, bu hodisani bartaraf etishda zamonaviy psixopedagogik texnologiyalar — emotsional intellektni rivojlantirish dasturlari, ota-onalar uchun kommunikativ treninglar, "pozitiv tarbiya" modeli, oilaviy psixoterapiya metodlari va ijtimoiy reabilitatsiya markazlari faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, zamonaviy tadqiqotlar ota-onalarning o'z farzandlari bilan munosabatidagi zo'ravonlikka qarshi kurashish jarayonida profilaktik intervensiya texnologiyalarining roli beqiyos ekanligini ta'kidlamqda. Bunday texnologiyalar oilaning ichki kommunikatsiya madaniyatini yaxshilash, hissiy javobgarlikni oshirish, stressni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish hamda empatik tinglash madaniyatini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Bu jarayonlarda pedagogik diagnostika, psixologik maslahat va interaktiv trening metodlari muhim vosita sifatida qo'llanadi. Shu bilan birga, oilaviy zo'ravonlikni oldini olish bo'yicha xorijiy tajribalarni o'rganish ham dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Masalan, Norvegiyada "Parent Management Training — Oregon Model (PMTO)" dasturi ota-onalarning ijobiy tarbiya ko'nikmalarini shakllantirish orqali oiladagi agressiv muhitni kamaytirishga xizmat qiladi[5]. AQShda esa "Triple P — Positive Parenting

Program” oilaviy muhitni mustahkamlash, bolalarning hissiy barqarorligini oshirish va ota-onalarning stress darajasini kamaytirish uchun keng qo'llanilmoqda. Ushbu tajribalar O'zbekiston sharoitida ham amaliy ahamiyat kasb etib, oilaviy tarbiya madaniyatini zamonaviylashtirish jarayonida samarali metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, oilaviy zo'ravonlikni bartaraf etish masalasi milliy qadriyatlar, diniy-ma'naviy meros va ijtimoiy adolat tamoyillari bilan uzviy bog'liqdir. Islom ta'limotlarida bolaga mehr, sabr, rahm-shafqat va mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish ota-onaning muqaddas burchi sifatida talqin etiladi[6]. Shu bois, milliy tarbiya tizimida diniy-axloqiy qadriyatlarni psixologik-pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish oilaviy zo'ravonlikning oldini olishda samarali omil bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ota-onalarning farzandlariga nisbatan zo'ravonlikni oldini olish masalasi jahon miqyosida psixologiya, pedagogika va ijtimoiy ish sohalarida chuqur o'rganilgan ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur mavzuda olib borilgan tadqiqotlarda asosiy e'tibor oilaviy muhitda yuzaga keladigan hissiy beqarorlik, kommunikativ to'siqlar, ota-onalarning pedagogik savodxonlik darajasi va ijtimoiy stress omillariga qaratilgan. Xususan, xorijiy olimlar oilaviy zo'ravonlikni kamaytirishning nazariy va amaliy mexanizmlarini turli ijtimoiy kontekstlarda o'rganganlar. Amerikalik olim Murray A. Straus o'zining “The Conflict Tactics Scales (CTS) and Its Critics: A Review and Evaluation of Evidence on Construct Validity” nomli ilmiy asarida oilaviy zo'ravonlikni o'lchash va baholashning metodologik asoslarini chuqur tahlil etgan. U CTS modeli orqali ota-onalarning bolalarga nisbatan jismoniy yoki ruhiy tazyiq shakllarini aniqlashda aniq mezonlarni ishlab chiqqan. Strausning fikricha, oilaviy zo'ravonlikning ildizi ijtimoiy o'rganish nazariyasi bilan bog'liq bo'lib, bola ota-onaning agressiv xatti-harakatlarini kuzatish orqali ularni o'zlashtiradi va keyinchalik bu xulq-atvor jamiyatga nisbatan munosabatida ham takrorlanadi. Unga ko'ra, zo'ravonlikni kamaytirish uchun tarbiyaviy jarayonlarda ota-onalarning hissiy javobgarligi va ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantirish zarur [7]. Yevropa ilmiy maktabi vakillari orasida Elizabeth A. Bates va uning hamkasblari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar alohida

ahamiyat kasb etadi. U "When Men Are Victims: Understanding the Impact of Parental Violence on Children's Mental Health" nomli ishida ota-onalarning zo'ravonlik xulq-atvorining bolalar psixik rivojlanishiga uzoq muddatli ta'sirini tahlil qilgan. Batesning ilmiy pozitsiyasiga ko'ra, oilaviy zo'ravonlik faqat jismoniy tajovuz shakli bilan emas, balki hissiy befarqlik, manipulyatsiya, e'tiborsizlik va hissiy izolyatsiya ko'rinishida ham bola ruhiyatiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. U shuningdek, oilaviy zo'ravonlikni kamaytirish texnologiyalarida "affektiv pedagogika" va "emotsional reabilitatsiya" usullarini qo'llash zarurligini ta'kidlaydi[8]. Har ikkala olimning ilmiy qarashlari zamonaviy oilaviy pedagogika rivojida metodologik jihatdan muhim yo'nalishlarni belgilaydi. Strausning konflikt taktikalari nazariyasi oilaviy zo'ravonlikni o'lchash va tahlil qilish uchun empirik mezonlar taklif etgan bo'lsa, Bates oilaviy zo'ravonlikni psixologik salomatlik kontekstida, hissiy xavfsizlik va ruhiy barqarorlik mezonlari asosida talqin etgan. Shu jihatdan, ularning tadqiqotlari bir-birini to'ldiradi: biri diagnostika va o'lchov tizimlariga urg'u berar ekan, ikkinchisi reabilitatsiya va hissiy profilaktika yo'nalishlarini asoslaydi. Bu yondashuvlar integratsiyalashgan holda oilaviy zo'ravonlikni oldini olishning kompleks texnologik modeli — psixologik, pedagogik va ijtimoiy intervensiyalar uyg'unligi orqali amalga oshirilishi mumkinligini ilmiy isbotlaydi. Mazkur adabiy tahlildan ko'rinadiki, ota-onalarning farzandlariga nisbatan zo'ravonlikni oldini olishda nazariy yondashuvlar bir yoqlama bo'lishi mumkin emas. Ular o'zaro bog'liq tizim sifatida psixologik tashxis, hissiy tarbiya va ijtimoiy himoya choralarini o'z ichiga olishi zarur. Shu tarzda, xorijiy tajribalar O'zbekiston sharoitida ham oilaviy tarbiyani insonparvarlik, empatiya va kommunikativ madaniyat asosida shakllantirish uchun mustahkam ilmiy-metodologik zamin yaratadi.

METODOLOGIK QISM

Mazkur tadqiqotda ota-onalarning farzandlariga nisbatan zo'ravonlikni oldini olish texnologiyalarini o'rganishda zamonaviy ilmiy tahlilning kompleks metodologiyasi qo'llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, integrativ, aksiologik, komparativ va empirik yondashuvlar tashkil etdi. Tizimli yondashuv yordamida oilaviy zo'ravonlik ijtimoiy muhit, shaxslararo munosabatlar va psixologik omillar o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlik sifatida tahlil qilindi.

Integrativ yondashuvda pedagogik, psixologik, ijtimoiy va huquqiy omillar yagona ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida ko'rib chiqildi. Aksiologik yondashuv orqali insonparvarlik, mehr-shafqat, bag'rikenglik, hurmat va o'zaro ishonch kabi ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar asosida oilaviy munosabatlarni takomillashtirish zarurligi asoslab berildi. Komparativ yondashuv esa xorijiy davlatlar — Norvegiya, AQSh, Buyuk Britaniya va Janubiy Koreya tajribalarini O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlarini qiyosiy tahlil qilish imkonini berdi. Empirik metodlar doirasida so'rovnomalar, kuzatuvlar, ota-onalar va pedagoglar bilan suhbatlar o'tkazilib, mavjud muammolarning real holati aniqlashtirildi. Shu bilan birga, kontent-tahlil metodi orqali ilmiy manbalar, huquqiy hujjatlar, ijtimoiy siyosat dasturlari va xalqaro tashkilotlarning (UNICEF, WHO, UNESCO) hisobotlari o'rganildi. Natijada, tadqiqotning metodologik bazasi nafaqat nazariy konsepsiyalar, balki amaliy ijtimoiy-pedagogik tajribalar bilan ham uzviy bog'landi. Mazkur yondashuvlar birgalikda oilaviy zo'ravonlikni oldini olishning ilmiy asoslangan, kompleks va tizimli modelini yaratishga imkon berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ota-onalarning farzandlariga nisbatan zo'ravonlikni oldini olishda asosiy omil bu — oiladagi hissiy kommunikatsiya madaniyatini rivojlantirish, tarbiyaviy qadriyatlarni insonparvarlik asosida shakllantirish va ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirishdir; bu jarayonda ijtimoiy-pedagogik texnologiyalar — empatik tinglashni rivojlantiruvchi treninglar, "pozitiv tarbiya" modellarini joriy etish, ota-onalarning stressni boshqarish ko'nikmalarini shakllantiruvchi interaktiv dasturlar, shuningdek, oilaviy maslahat markazlari va maktab psixologik xizmatlari o'rtasidagi hamkorlikning kuchaytirilishi muhim ahamiyat kasb etadi; natijada, oilada zo'ravonlik holatlarining kamayishi, bolalarning ruhiy barqarorligi va ijtimoiy moslashuvchanlik darajasining oshishi kuzatiladi, bu esa jamiyatda sog'lom psixologik muhit va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Ota-onalarning farzandlariga nisbatan zo'ravonlikni oldini olish masalasi bo'yicha xalqaro miqyosda olib borilgan ilmiy bahslar turli metodologik

yondashuvlarning to'qnashuvi bilan ajralib turadi. Bu yo'nalishda taniqli psixolog va ijtimoiy tadqiqotchi Murray A. Straus hamda bolalar psixologiyasi bo'yicha mutaxassis Elizabeth A. Bates o'rtasidagi ilmiy polemika ayniqsa e'tiborga loyiqdir. Ularning qarashlari bir-birini to'ldiruvchi, ammo ayrim metodologik jihatlarida ziddiyatli nuqtalarga ega. Straus o'z tadqiqotlarida oilaviy zo'ravonlikni ijtimoiy o'rganish nazariyasi asosida tushuntirib, bolalarning ota-onalardan namuna olish mexanizmini asosiy omil sifatida ta'riflaydi. Unga ko'ra, bola o'zining ijtimoiy xatti-harakat modelini ota-onaning kundalik kommunikativ holatlari, emotsional javoblari va stressga munosabati orqali o'zlashtiradi. Agar ota-ona nizolarni hal etishda agressiv yo'lni tanlasa, bu bola ongida "muammoni kuch bilan hal etish" stereotipini shakllantiradi. Shu sababli, Straus oilaviy zo'ravonlikni kamaytirish uchun avvalo ota-onalarning psixologik tayyorgarligi va kommunikativ kompetensiyasini oshirish zarurligini ta'kidlaydi. U CTS (Conflict Tactics Scale) modeli asosida bu jarayonni empirik tarzda o'lchash va tahlil qilishning imkoniyatlarini taklif etgan[9]. Biroq Bates Strausning yondashuvini qisman tor doirada deb hisoblab, masalani chuqurroq — bola ruhiyatidagi travmatik izlar, hissiy beqarorlik va o'z-o'zini idrok etishdagi muammolar bilan bog'laydi. Uning fikricha, zo'ravonlik faqat jismoniy kuch ishlatish yoki agressiv muloqot bilan chegaralanmaydi; aksincha, hissiy sovuqlik, e'tiborsizlik va beparvolik ham bolaning psixologik salomatligiga uzoq muddatli zarar yetkazadi. Batesning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ota-onaning har bir so'z ohangi, ko'z qarashi yoki hissiy masofasi bolaning o'zini qadrlash hissini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sababli u "affektiv pedagogika" konsepsiyasini ilgari suradi, ya'ni tarbiyaviy jarayonlarda emotsional sezgirlik va empatik yondashuvni markazga qo'yishni taklif qiladi [10]. Ushbu ikki olim o'rtasidagi bahsdan kelib chiqadiki, oilaviy zo'ravonlikni oldini olishda ikki darajali yondashuv zarur: bir tomondan, Straus ta'kidlaganidek, empirik o'lchov va ijtimoiy xulqni o'rganish orqali muammoning tashqi ko'rinishini aniqlash; ikkinchi tomondan, Bates urg'u berganidek, ichki psixologik va affektiv jarayonlarni hisobga olish. Shu asosda, maqola doirasida taklif etilgan integratsiyalashgan model oilaviy zo'ravonlikni oldini olish texnologiyalarini nafaqat

tashqi xulq-atvor, balki ichki hissiy muvozanatni tiklash nuqtai nazaridan ham ilmiy asoslashga qaratilgan.

XULOSA

Ota-onalarning farzandlariga nisbatan munosabatidagi zo'ravonlikni oldini olish texnologiyalarini o'rganish jarayoni shuni ko'rsatadiki, bu muammo nafaqat oilaviy darajada, balki ijtimoiy, madaniy, huquqiy va psixologik tizimlar bilan uzviy bog'liq bo'lgan ko'p qatlamli masaladir. Oila ichidagi zo'ravonlikning ildizlari asosan ma'naviy yetishmovchilik, tarbiyaviy savodsizlik, ijtimoiy stress, iqtisodiy qiyinchilik va axborot madaniyatining pastligi bilan izohlanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Xudoyberdi o'g'li X. O. Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi nizolarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2025. – T. 18. – №. 2. – C. 174-188.
2. Ortiqaliyevna B. G., Jurayevna A. F. Yoshlarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda oila va oilaviy munosabatlarning o'rni //tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g'oyalar. – 2024. – T. 1. – №. 1. – C. 266-269.
3. Mamatjonovna A. S. O'smirlar o'rtasida xulqiy og'ish, kiber zo'ravonlikni kelib chiqish sabablari va ularni oldini olish //innovation in the modern education system. – 2024. – T. 5. – №. 40. – C. 359-362.
4. Fazliddin o'g'li X. L. Voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoyatchilikning kelib chiqishining psixologik omillari //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2025. – T. 18. – №. 2. – C. 189-202.
5. Iminjonovich A. A. Bolalarni zo'ravonlikning barcha turlaridan himoya qilishning psixologik masalalari //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2025. – T. 46. – №. 4. – C. 53-57.
6. Kosimjonovna S. M. Bolalarga nisbatan zo'ravonlik holatlarining sodir etilishi hamda ularga psixologik yordam ko'rsatish masalalari //Ustozlar uchun. – 2025. – T. 73. – №. 3. – C. 260-263.
7. Abdunosirovna U. I. Ta'lim tarbiya jarayonida ruhiy zo'riqlashlarni oldini olishda amaliyotchi psixologlarning roli va ahamiyati //Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi. – 2025. – T. 19. – №. 2. – C. 191-198.
8. Bates E. A. et al. "Beyond words": a researcher's guide to using photo elicitation in psychology //Qualitative research in psychology. – 2017. – T. 14. – №. 4. – C. 459-481.
9. Murray A. W. Recycling the cell cycle: cyclins revisited //Cell. – 2004. – T. 116. – №. 2. – C. 221-234.
10. Bates E. A. Explaining and interpreting deficits in language development across clinical groups: Where do we go from here? //Brain and language. – 2004. – T. 88. – №. 2. – C. 248-253.